

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Охріменко Олександр Святославович

УДК 94(420)«1066/1307»

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МІСТ АНГЛІЇ XI-XIII СТ.

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України.

Науковий керівник

кандидат історичних наук, доцент
РУДЬ МИКОЛА ОЛЕКСІЙОВИЧ,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри історії стародавнього
світу та середніх віків.

Офіційні опоненти

доктор історичних наук, професор
ДЯТЛОВ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ,
Чернігівський національний педагогічний
університет ім. Т. Г. Шевченка, перший
проректор з наукової роботи, професор
кафедри всесвітньої історії;

кандидат історичних наук, доцент
СЛЮСАРЕНКО ІРИНА ЮРІЇВНА,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
доцент кафедри всесвітньої історії.

Захист відбудеться «10» жовтня 2016 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.01 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, чит. зала №12.

Автореферат розісланий «06» вересня 2016 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

А.Л. Пількевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена значенням міста як центру життя середньовічного суспільства, його ролі як адміністративного, громадського, економічного та культурного осередку, з котрого виходили основні імпульси розвитку та зміни тогочасного життя. У добу високого середньовіччя в Англії підвищуються темпи урбанізації. Проте зростання ролі міст в Альбїоні XI-XIII ст. не може бути пов'язане виключно з політичними, соціально-економічними чи культурними процесами. Це також зумовлено збільшенням привабливості міського життя, що проявилось у покращенні матеріального становища, значній ролі громадських корпорацій та особливостях ментальності самих міщан.

Використання автором при дослідженні архівних матеріалів, ілюмінованих манускриптів, колекцій музеїв, вітражів, що стали доступними саме зараз завдяки новітнім технологіям онлайн збірок, дозволяє переглянути ряд стереотипів, що стосуються повсякденного життя міст Англії XI-XIII ст.

Першовідкривачем у вивченні англійської урбаністики в українській історіографії став на початку XX ст. дослідник з Новоросійського (Одеського) університету І.М. Бондаренко. В радянський час проблема генези англійського середньовічного міста ґрунтовно була розглянута Я.О. Левицьким. Однак після появи його праць до теми англійських міст XI-XIII ст. за останні тридцять років вітчизняні історики спеціально не зверталися. Охочіше медієвісти працювали над різними аспектами розвитку міст Англії доби пізнього середньовіччя, що значно краще забезпечені джерельними матеріалами. Тож цілком логічним є намагання автора доповнити доробок вітчизняної історичної науки у цьому сегменті на основі нового прочитання та осмислення першоджерел.

Крім цього, дослідження повсякденного життя міст Англії XI-XIII ст. розкриває проблему урбанізаційних процесів середніх віків на макрорівні, що є новітнім підходом до вивчення середньовічного міста та стосується матеріального побуту, ускладнення соціальної структури та ментальних рис міщан.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в контексті розробки науково-дослідної теми кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина» (номер державної реєстрації 0116U007146).

Метою роботи є дослідження на основі джерел та спеціальної історичної літератури повсякденного міського життя Англії XI-XIII ст.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних наукових завдань:

- з'ясувати стан наукової розробки проблеми та її джерельну базу;
- проаналізувати систему матеріального побуту (будинки, раціон, одяг) англійських міст XI-XIII ст.;

- охарактеризувати особливості часово-просторових уявлень середньовічного англійського бюргерства;

- дослідити зміну ставлення до праці та відпочинку в урбанізованому англійському просторі XI-XIII ст.;

- розкрити специфіку міст Англії доби високого середньовіччя як центрів комунікації;

- визначити характерні риси сфер публічного (міські корпорації, система самоврядування) та приватного (шлюб, сім'я, індивідуальність) життя англійських міщан високого середньовіччя.

Об'єктом дослідження є середньовічні міста Англії як особлива форма існування середньовічного суспільства, для котрої характерний свій соціально-політичний, економічний та культурний розвиток.

Предметом дослідження є повсякденне життя англійських міщан в XI-XIII ст., структури повсякденності, системи побуту, форми поведінки.

Хронологічні межі роботи охоплюють XI-XIII ст. – період розвинутого середньовіччя, коли в англійському суспільстві відбулися глибокі соціально-економічні, політичні і культурні перетворення. Впродовж цієї доби англійські міста подолали шлях від зародження до становлення, було створено підґрунтя для подальших урбанізаційних процесів, закладено початки сучасного адміністративного поділу країни. Нижня хронологічна межа у конкретно-історичному вимірі пов'язана з Нормандським завоюванням (від 1066 р.), що заклало основи середньовічної урбанізації в Англії. Верхня хронологічна межа роботи співпадає з кінцем XIII ст., коли відбувається трансформація англійського міста у пізньосередньовічне.

Географічні межі дослідження окреслюються основною частиною острова Великобританія – Англією доби розвинутого середньовіччя, без князівства Уельс на заході, королівства Шотландія на півночі та європейських континентальних володінь англійських королів цієї доби.

Теоретико-методологічна база дослідження. Враховуючи складність історичних процесів, сучасний стан розвитку науки вимагає застосування комплексу методів. Вони базуються на принципах історизму та науковості. Принцип історизму передбачає розгляд всіх історичних фактів, явищ та подій відповідно до конкретно-історичних обставин, в їхньому взаємозв'язку та взаємообумовленості. Будь-яке історичне явище слід вивчати в розвитку, тобто від виникнення до кінцевого результату, включаючи всі етапи становлення.

У дисертаційній роботі були використані як загальнонаукові (аналіз-синтез, індукція-дедукція), так і загальноісторичні (порівняльно-історичний, порівняльно-хронологічний, ретроспективний) методи. Кількісний (математичний) метод застосований при дослідженні міської сім'ї в Англії для встановлення її середнього розміру та при аналізі календарів XI-XIII ст. для відтворення співвідношення робочих та вихідних днів року. Біографічний та просопографічний методи використано при дослідженні представників міських корпорацій Англії доби розвинутого середньовіччя для відтворення повсякденного життя окремих груп населення. За допомогою соціально-психологічного методу були досліджені ментальні уявлення англійських міщан.

Метод картографування допоміг у створенні металевих карт Лондона та Честера досліджуваного періоду. При роботі з історичними джерелами використані всі необхідні інструментарії – палеографічний та іконографічний – для роботи з рукописами та візуальним матеріалом, критичний, співставлення – при аналізі текстів чи артефактів тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у таких положеннях.

Вперше:

- комплексно проаналізовано повсякденне життя міст Англії XI-XIII ст. в усіх його проявах (матеріальному, соціальному та ментальному);

- проведено максимально повну з фактологічної точки зору реконструкцію проявів людської індивідуальності в матеріальному житті англійського бюргерства XI-XIII ст.

Уточнено:

- тезу про ускладнення «трійчастої моделі» структури англійського суспільства під впливом урбанізаційних процесів високого середньовіччя;

- питання про генезу ментальних особливостей англійських бюргерів в епоху розвинутого середньовіччя у ставленні до сім'ї, шлюбу, міської громади, праці та відпочинку, одягу, раціону, будинку;

- теорію про роль системи міського самоврядування у формуванні повсякденного життя бюргерства в Англії XI-XIII ст.

Набули подальшого розвитку:

- твердження про те, що в містах Англії XI-XIII ст. формуються уявлення та практики дотримання належної санітарії міського простору

- ідея про місто як систему матеріальних та соціальних комунікацій на матеріалах Англії XI-XIII ст.;

- теза про формування «часу міщан (купця)», досліджена на англійських джерелах XI-XIII ст.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані в діяльності наукових та освітніх установ (музеїв, інститутів, галерей та інших), практична діяльність яких пов'язаних з репрезентацією життя середніх віків. Матеріали дослідження можуть знайти практичне використання при підготовці монографій, наукових статей, навчальних посібників та підручників із всесвітньої історії, історії середніх віків, історії повсякдення та соціальної історії, історичної географії, економіки, соціології, демографії, психології, культурології, історії держави і права, а також при підготовці спецкурсів у вищих навчальних закладах. Переклади оригінальних джерел з давніх мов, виконані в рамках дослідження, можуть бути основою інших наукових розвідок та збагачують українську медієвістику іноземними пам'ятками.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження були представлені у наукових доповідях на 11 конференціях: XII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2014: Історія» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, 25-28 березня 2014 року); Перших Наддніпрянських наукових читаннях: актуальні проблеми історії, археології та

етнології (Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ, 11 квітня 2014 року); Всеукраїнській науковій конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів «Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (Сумський державний університет, м. Суми, 21-22 квітня 2014 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ, 25 квітня 2014 року); VII Всеукраїнській науково-технічній конференції «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання» (Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, 24-25 квітня 2014 року); III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні тенденції сучасної науки» (Наукове товариство «Атенеум», м. Київ, 07 липня 2014 року); V Всеукраїнській науковій конференції «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 року); XIII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2015: Історія» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, 01 квітня 2015 року); 68 Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання» (історичні науки)» (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, 24 квітня 2015 року); Всепольській міждисциплінарній науковій конференції «Дитина в європейській культурі» (Варшавська головна сільськогосподарська школа (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie), м. Варшава, 11-12 червня 2015 року); Третій щорічній міжнародній науковій конференції «His Master's Voice: More After More. Utopias & Dystopias 1516-2016» (науковий центр «Facta Ficta», м. Краків, 10-13 березня 2016 р.).

Публікації. Основний зміст та результати дисертаційного дослідження відображені у 17 публікаціях: 8 наукових статтях (з яких 4 статті у фахових виданнях України; 2 статті у фахових виданнях України, індексованих в міжнародних базах даних; 2 статті у зарубіжних журналах, 1 з яких – у електронному), 8 публікаціях в наукових збірниках та матеріалах конференцій та 1 джерелознавчому виданні (у вигляді перекладу, опублікованого білінгвою окремою книгою з коментарями).

Структура дисертації обумовлена об'єктом, предметом, метою та завданнями дослідження. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Повний обсяг дисертації складає 293 сторінки, з яких основна частина – 196 сторінок, список використаних джерел та літератури – 48 сторінок, додатки на 49 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, зазначаються хронологічні межі, сформульовані об'єкт та предмет дослідження, визначається мета і завдання, розкривається наукова новизна і теоретико-методологічна база роботи, вказується на практичне значення дисертації, характеризується апробація результатів дослідження.

У першому розділі «Історіографія та джерела дослідження» розглядається стан наукової розробки теми та її джерельна база.

У підрозділі 1.1. «Стан наукової розробки проблеми» проаналізовано історіографію проблеми від часів пізнього середньовіччя до початку ХХІ ст.

З'ясовано, що проблема повсякденного життя міст Англії доби розвинутого середньовіччя за майже шестисотлітню історію досліджень пройшла наступні етапи у своїй розробці. На топографічному етапі (XV-XVI ст.) з'явилися праці описового характеру (Д. Леланда, Дж. Стоува та інших). Головною темою розвідок на політично-управлінському етапі (XVII-XIX ст.) були проблеми муніципального управління (Т. Макдокс, Е. Меревізер, А. Дж. Стефенс, Дж. Роджерс, Е. Фріман, Дж. Грін, А. Грін, В. Каннінгем та інші). Наприкінці ХІХ ст. розпочався соціально-економічний етап досліджень (до 1960-х рр.), коли у своїх працях Ч. Гросс, Ф. Мейтланд, М. Бейтсон, Е. Льюїс, А. Баллард, К. Стефенсон, Дж. Тейт та інші на основі законодавчих документів розглянули становлення і розвиток середньовічних міст в Англії. Саме у цей час тематика генези англійського міста зацікавила українських вчених. Так, М. Бондаренко у праці «Англійське місто в середні віки» (опублікована в 1904 р.) аналізує теорії становлення міст на англійських джерелах. Однак до 1960-х рр. місто окремо не розглядалося у контексті повсякденного життя, що відбулося під впливом французької «школи Анналів». Тоді ж вчені почали застосовувати комплексний підхід до його вивчення. Відзначимо, що праці з історії повсякденності на англійських матеріалах почали з'являтися із кінця ХVІІІ ст. – першої половини ХІХ ст. (Дж. Стратт, Дж. Малкольм, Р. Г'ю, Т. Райт та інші), однак до 1980-х рр. вони мали здебільшого описовий характер, без наукової аргументації висновків.

2000-ні роки поклали початок вивчення історії повсякденності середньовічних англійських міст. Найгрунтовнішими працями у цій галузі є дослідження професора регіональної та локальної історії, директора Центру локальної історії Університету Лейстера К. Діера. Вивчення історії повсякдення міста цей науковець визначив як дослідження «рівня життя» («standards of living») – рівня забезпеченості, комфорту, матеріальних благ і потреб, доступ до них міських жителів. Проте він розглядає повсякдення у соціально-економічному контексті, майже не аналізуючи ментальні та культурні структури.

Поряд з вище названими дослідженнями, праць, які б комплексно розглянули міста Англії ХІ-ХІІІ ст., висвітливши поєднання матеріальних, соціальних та ментальних структур на рівні повсякдення, не вистачає.

Підрозділ 1.2. «Джерельна база дослідження» присвячений комплексній характеристиці джерел, які стали основою для вирішення завдань дисертації.

Джерельна база дослідження дуже широка і складається з писемних, художньо-зображальних та археологічних типів знахідок. Найбільший корпус становлять писемні джерела, які умовно поділяємо на три підгрупи – документальні, законодавчі та наративні.

Найбільш важлива підгрупа писемних документів – це документальні джерела, що фіксують специфічною актовою мовою соціально-економічні,

суспільно-правові та політичні сторони повсякденного життя, однак їх інформативні можливості обмежує офіційний характер. Їх автори менше дбали про художні засоби і простіше викладали свої думки. Серед них – «Книга Страшного суду» (XI ст.), що чи не вперше в Англії фіксує таку категорію населення як міщани і містить інформацію про їхню чисельність, зайнятість та демонструє ментальність тогочасного населення. Більшість міських книг, такі, як лондонські «Біла книга», «Книга звичаїв» тощо, складені пізніше часу високого середньовіччя, однак містять всі документи, якими регулювалося міське життя від найдавніших часів. Сувої з протоколами судових справ в Англії систематично велися з кінця XII ст. та містять справи, що стосуються життя міст. Петиції міщан – здебільшого являють собою скарги, що не можуть бути вирішені за загальним правом, або прохання. Ці документи відібрані у спеціальну колекцію №8 «Давніх петицій» (SC 8 Ancient petitions) Національного архіву Великобританії. Комплекс залишається проблемним, оскільки укладачі позаминого століття збирали його безсистемно і нараховує понад 15 тис. документів, тому вони й досі залишаються малодослідженими та неопублікованими. Архівні копії цих документів активно використовувались автором дослідження. Важливу інформацію про повсякденне життя, матеріальний побут, структури сім'ї та ментальність міщан містять заповіти.

Законодавчі джерела охоплюють міські хартії, які надавалися містам Англії як королями, так і окремими сеньйорами для того, щоб закріпити за містами низку важливих привілеїв і вольностей; документи про міську фірму та самоуправління у містах; документи, що регулювали відносини ремісничих гільдій середньовічних англійських міст. Хартії, даровані королями або феодалами, займають чільне місце у джерелах з історії середньовічних англійських міст. Законодавчі документи можуть бути використані з огляду на нашу тему досить обмежено. При роботі з такими джерелами ми можемо почерпнути фактаж, дізнатися про існування певного явища в житті суспільства. Однак конкретизувати його значення можна лише залучивши додаткові джерела.

До наративних джерел відносимо хроніки, історії різних авторів, літературні пам'ятки, зразки міського фольклору та міської драми. Хроніки Едмера Кентерберійського, Флоренца Вустерського, Симеона Даремського, Вільяма Мальмсберійського, Генріха Гантінгдонського, Гальфріда Монмутського, Річарда Дивісієнсіса, Ордеріка Вігалія, Роджера Ховендонського містять матеріал про події з історії міст (дати заснування, ключові факти розбудови, існування тощо), переповідають історії з життя міст (від життя та діянь святих до анекдотичних розповідей про подружні зради). Наукові трактати також є важливими у дослідженні міського повсякдення, адже вони відображають погляди «вченого світу», сформованого у міському просторі, та й оповідаючи про світобудову, пояснюючи природні і надприродні речі, вони дають «простонародні» («vulgus vocet») пояснення і перекази. Як-от, праці Олександра Неккама, Джона де Гарланда, Річарда Вендоверського, Бартоломія Англійського, Джона Хоульвільського, Вальтера Мапа, Гельвазія Тільберійського, Вольера де Біблсворза та ін. З XIII ст. складається міська

література власне англійською, народною, мовою. Однак, лише кілька творів відомо дочосерівського періоду. Це фаблію «Про Лиса і Вовка», «Країна Кокань» та «Пані Сіріц», що були перекладені з середньоанглійської мови автором цього дисертаційного дослідження та опубліковані білінгвою.

Якщо традиційна академічна історія базується на писемному тексті, то «нова історія» широко застосовує джерела візуального характеру. Для сучасних істориків – це не просто ілюстрації, вони є невід’ємною часткою аргументації. Серед них слід відзначити мініатюри рукописів, найбільші збірки яких в Англії зберігаються в Лондоні (Британська бібліотека), Оксфорді (Бодліанська бібліотека, Коледж Всіх Святих), Кембриджі (Коледж Трійці, Тіла Христового, Коледж Св. Іоанна) та ін. й доступні для дослідників у мережі Інтернет у вигляді повнотекстової сканованої публікації. До візуальних свідчень належать і вітражі соборів та церков. Британські середньовічні джерела такого типу зібрані в єдиному каталозі «Corpus Vitrearum Medii Aevi: Medieval Stained Glass in Great Britain». Кожен з вітражів має свій спеціальний номер та доступний для опрацювання фахівцями на офіційному сайті.

Археологічні джерела дозволяють історикам не просто робити деякі висновки щодо матеріальної культури Англії XI-XIII ст., культурний розвиток міських жителів, економічні зв’язки, конкретизувати наявні дані писемних джерел тощо, а й розкрити приховані сутності речей, значення того чи іншого предмета матеріальної культури у повсякденні середньовічної людини.

У другому розділі «**Матеріальний побут міст Англії XI-XIII ст.**» визначено місце будинку в житті англійського бюргерства, розкрито систему харчування та соціальні коди одягу.

У підрозділі 2.1. «*Будинок англійського бюргерства*» досліджено значення дому в міському просторі Англії XI-XIII ст., особливості зведення та конструкції будинку, внутрішнє начиння тощо.

Життя англійського бюргерства високого середньовіччя зосереджувалося навколо дому. Їхній будинок поєднував у собі як приватний, так і публічний простір (холи та крамниці поруч з приватними кімнатами). Конструкція будинку в містах Англії розвинутого середньовіччя з основами-балками та черепицею як накриттям, багатоповерхова, з численними розгалуженнями та, фактично, індивідуальною розбудовою. В XI-XIII ст. відбувається закономірний перехід від дерев’яного до кам’яного будівництва, з використанням цегли. Імена майстрів-будівельників увіковічують на зведених ними спорудах. Англіїці високого середньовіччя в містах не жили в повному смороді чи бруді: в повсякденному житті кожен дбав про середовище, що його оточує, санітарію власного будинку, гігієну побуту. Внутрішнє оздоблення та хатнє начиння будинків бюргерів Англії XI-XIII ст. свідчить про прагнення до комфорту та прояви індивідуальності.

У підрозділі 2.2. «*Міський раціон*» розглянуто особливості харчування англійських міщан XI-XIII ст., роль релігії, держави та міської влади у формуванні раціону.

Англійський міський простір доби розвинутого середньовіччя створює нові уявлення про систему харчування, місце і роль їжі набувають нового

змісту. Харчування було соціально ієрархізованим. Описи англійських міст XI-XIII ст. включають нове явище: «швидку їжу». Рацион набуває в міському просторі комерційного інтересу. Середньовічна уява витворила цілий соціальний міф-утопію, який пов'язаний з харчуванням, про країну Кокань, що записаний народною англійською мовою і датується серединою XIII ст.

Підрозділ 2.3. *«Соціальні коди одягу»* стосується функціонування одягу англійських міщан XI-XIII ст. та його символічного змісту.

Природне потепління доби високого середньовіччя дозволило збільшити розмаїття продукції, котру можна використовувати при виготовленні одягу. Це супроводжується ідеологічною підтримкою – костюм має приховувати/підкреслювати тіло, що спонукає до пошуку «правильного» силуету. Слід відзначити, що саме міський простір став середовищем, де ці фактори мали особливий розвиток. Виникають професійні угруповання, зайняті у виготовленні костюмів, взуття, аксесуарів. Так в XI-XIII ст. в Англії сформувалися умови для розвитку нового явища – «моди».

У третьому розділі **«Хронотоп повсякдення англійських міст XI-XIII ст.»** охарактеризовано особливості часово-просторових уявлень середньовічного англійського бюргерства, досліджено зміну ставлення до праці та відпочинку в урбанізованому просторі XI-XIII ст., розкрито специфіку міст Англії доби розвинутого середньовіччя як центрів комунікації.

Підрозділ 3.1. *«Часові уявлення жителів міст»* висвітлює уявлення про час у повсякденні англійських міщан періоду XI-XIII ст., своєрідними рисами якого були циклічність та лінійність, що були характеристикою його організації в середньовіччі загалом. Однак, разом з процесом урбанізації протягом високого середньовіччя у суспільній свідомості англійського бюргерства міцно укорінюється образ Фортуни, яка вмиг може змінити хід життя, незалежно від способу існування власне людини, її чеснот чи гріхів: непевність успіху фінансових, торгових операцій веде до невпевненості у життєвих орієнтирах. Таким чином, англійське місто породжує ще одну каузативну силу в історії: поряд з «Божою волею» з'являється Фортуна. Попри появу годинника в англійському місті високого середньовіччя, у повсякденному житті міщани до кінця XIII ст. так і не відійшли від церковного виміру часу. Володарем часу і далі залишається собор. Натомість рахунок часу за міськими англійськими джерелами – досить точний, добре відомий, вирахований, розмірений.

У підрозділі 3.2. *«Просторові структури в уявленнях бюргерства»* досліджується соціографія простору міст Англії XI-XIII ст. Показано, що ці центри були поліфункціональними, вони сфокусували релігійні, адміністративні, торгівельні структури, важливим для них були захист, дорожнє й портове сполучення у сприятливому географічному середовищі. Визначними елементами такого простору були не лише збудовані, «штучно створенні» собор, мури, замок, торгівельні площі, а й природні – ліс (садки), річка та джерела. На прикладі новозаснованих та розростання старих міст в цей період прослідковується особлива важливість саме географічного фактору в побудові та розширенні міста, разом з тим наголошується його важливість як адміністративного чи економічного центру.

У підрозділі 3.3. «*Праця та відпочинок*» прослідковано зміну ставлення до праці та відпочинку з розвитком міст в Англії високого середньовіччя. Отож, праця в міському просторі – це не покарання за гріхи, а шлях до розвитку та отримання матеріального блага. Дослідження календарів XI-XIII ст. засвідчує стійку тенденцію до скорочення святкових днів та збільшення робочих. Нами виокремлено три типи відпочинку: сезонні розваги (зимові, літні); розради, пов'язані з релігійними святами; «щоденні» забави. Частина розваг міщан Англії прийшла з королівського двору після Нормандського завоювання, серед яких полювання, турніри та шахи. Зв'язок між працею та відпочинком був надзвичайно тісним. Так, полювання, бенкети, хороводи тощо були розвагою, але й мали важливі соціальні функції. Оскільки лóви – це і здобуття їжі, і урочисті трапези, танці – форма комунікації та демонстрація соціального статусу тощо.

У підрозділі 3.4. «*Міська комунікація*» підкреслюється значення міст як найбільших комунікативних центрів в Англії XI-XIII ст. у фізичному та соціальному вимірах. У фізично-географічному вимірі вони були вузлами доріг, портів, а у громадському житті – місцем взаємодії різних груп осіб чи визначних окремих особистостей.

Англійські міста в добу високого середньовіччя були центрами комунікації між центральною владою та підданими. В цьому просторі активно взаємодіяли три верстви середньовічного суспільства (ті, що працюють; ті, що моляться та ті, що воюють), що формує нові уявлення про суспільну структуру. Разом з тим прослідковується важливість міст в міжетнічній комунікації: в англійських містах проживали німці, французи, італійці, данці, норвежці, євреї, русичі та інші народи. Важливими елементами щоденної комунікації в англійських містах XI-XIII ст. були жести, умовні знакові системи печаток, гербів, прапорів, сигнали музичних інструментів тощо.

У четвертому розділі «**Публічне та приватне життя міст Англії доби розвинутого середньовіччя**» проаналізовані характерні риси сфер публічного (міські корпорації, система самоврядування) та приватного (шлюб, сім'я, індивідуальність) життя мешканців англійських міст високого середньовіччя.

У підрозділі 4.1. «*Система самоврядування*» розглянуто роль міст у суспільно-політичному житті Англії XI-XIII ст. та процес формування міської громади з посадовими виборними особами.

Міське самоврядування Англії доби розвинутого середньовіччя на макрорівні держави виглядає як органічний зв'язок між громадою міста, офіційно підтвердженою королем хартією уже наявних порядків, та королівським управлінням, яке підтримувалося міщанами. На мікрорівні міста міська влада вирішувала проблеми упорядкування забудови і розширення території, забезпечення безпеки та належного санітарного стану.

У підрозділі 4.2. «*Міські корпорації*» виділено шість «груп» міщан. По-перше, це управлінці (мери, олдермени, шерифи і т.д.), які здійснювали управлінські та представницькі функції. По-друге, релігійні верстви. По-третє, торговельно-виробничі громади (купці, торговці, ремісники тощо). По-четверте, військові (рицарі, ті, що воюють). По-п'яте, інтелектуали (науковці, студенти тощо), головною діяльністю яких стала розумова праця. І, зрештою, по-шосте, маргінальні групи (злочинці, повії тощо).

Мікрорівень міст Англії XI-XIII ст. досить складний за своєю структурою. Незважаючи на правову єдність, міські комуни являли строкату соціальну побудову, до якої входили різні верстви англійського суспільства. Урбаністичне середовище надало нового статусу управлінцям, купцям, науковцям, поклавши початок зміні ментальних уявлень.

У підрозділі 4.3. «Шлюб і сім'я» визначено особливості сімейних відносин в містах Англії XI-XIII ст. Сім'я як приватна сфера міського повсякдення англійців доби розвинутого середньовіччя була наповнена емоційним ставленням подружжя один до одного, до своїх дітей. Як суспільний інститут шлюб розширив права жінки в соціально-економічному житті міста. На основі дослідження заповітів лондонців середини XIII ст., констатовано, що самотніх жителів було найбільше – 38 %, родин без дітей – 22%, з дітьми – 28%, великих родин – 12%. На підставі тестаментів та дослідження інших джерел стверджується, що урбанізований простір сприяв розвитку малої сім'ї та самотнього (холостяцького) життя.

У підрозділі 4.4. «Становлення індивідуальності в містах Англії» досліджено, як на рівні повсякденного життя індивід намагався себе проявити. Внесення уточнення в традиційний підхід трактування постанов, які регулюють одяг, харчування, жести чи мову, котрий стверджував, що людина середньовіччя «затиснута» в рамки корпорації, відповідно до приналежності її до певного стану – визначалося і її життя.

Регламентация вибору кольору одягу, страв на столі чи манер поведінки в англійському місті в епоху розвинутого середньовіччя зафіксована лише наприкінці XIII ст. Та й пов'язана вона з розвитком індивіда як такого: приписи почали з'являтися як реакція на «свавілля», вираження власної індивідуальності. Вони свідчать скоріше про середньовічну ментальну особливість неприйняття новизни у суспільстві, ніж про відсутність проявів своєрідності.

Окрім «зовнішніх» виявів індивідуальності в повсякденному житті міщан Англії XI-XIII ст. можемо прослідкувати наявність «внутрішніх» (приватних) – задоволення, авторефлексії, емоційності. Тілесне задоволення, перш за все, позначилось у гастрономічних уподобаннях: різноманітність страв у містах Англії XI-XIII ст., з величезною кількістю приправ та прянощів, зрештою свідчать про бажання отримати не тільки ситість, а й задоволення від процесу споживання. Іншою формою прояву тілесних бажань стало сексуальне задоволення. Утопічна «Країна Кокань» задовольняє міщанина у зазначених випадках: тут вдосталь їжі та напоїв, не менше розваг із жінками та чоловіками у ліжку. Справжнім духовним розрадами для жителів міст Англії стали ігри, читання/вистави, танці та музика. Поміж них справжнім відкриттям доби розвинутого середньовіччя стало багатоголосся. Авторефлексія середньовічного міщанина проявилася у бажанні заявити про себе як майстра, поставивши на створеному виробі своє ім'я. Підписи у своїх рукописах залишили низка майстрів (Едуї Басан, Вільям де Брайль, Вільям з Девону, Матвій Паризький, В. де Вікомб та багато інших).

Разом з тим ця індивідуальність не визнавалася соціальною цінністю на макрорівні. Реалізація своєї особистості в рамках певної корпорації давала можливість досягти бажаного життєвого рівня чи реалізувати себе. Міський купець, науковець або майстер щодня вирішували завдання щодо конкретного продукту, який виготовляли, в оптимальний спосіб, створивши безліч його варіантів, свою власну практику, реалізуючи свої ідеї.

ВИСНОВКИ

– На сучасному етапі розвитку історіографія середньовічних міст Англії є вагомим частиним соціо-культурним історією Західної Європи. При вивченні історії повсякдення намітилися тенденції до «позитивної» характеристики міського життя середніх віків на англійських територіях. Слід наголосити, що сучасні вчені переважно звертаються до теперішніх тенденцій розвитку світу. Однак активні урбанізаційні процеси змушують дослідників шукати привабливість такого способу життя у попередніх епохах, зокрема в середніх віках. Відповідно, ключові риси повсякдення сучасного міста (комерціалізація відносин, поширення моди, високі стандарти гігієни простору тощо) знаходять свої корені в минулому. Поряд з цими чисельними дослідженнями, праць, які б комплексно розглянули міста Англії XI-XIII ст., висвітливши поєднання матеріальних, соціальних та ментальних структур на рівні повсякдення, не так багато. Водночас частина гіпотез і тверджень, представлених у них, потребують перегляду у світлі нових фактів. Джерельна база цього дослідження досить широка і складається з писемних, художньо-зображальних та археологічних типів знахідок. Вивчення цих історичних свідчень вимагає від дослідника оволодіти методикою їх опрацювання, знання мов (латини, середньоанглійської, давньофранцузької), глибокого розуміння середньовічної культури і менталітету загалом та міської зокрема. Наявна джерельна база дозволяє успішно вирішити поставлені завдання.

– Встановлено, що система матеріального побуту англійських міст XI-XIII ст. відображає загальні риси ментальності середніх віків. Головними факторами, які позначалися на світі речей були природні (клімат, природні ресурси, географічні особливості та інші) й соціальні (традиції, норми релігійного середовища, королівсько-адміністративний вплив тощо). У виготовленні речей, раціону, одягу, освіченості англійські міщани доби розвинутого середньовіччя орієнтувалися на аристократичні верстви, які були головним замовником продукції, стимулювали до покращення та розвитку виробництва через законодавчі акти. Значний вплив релігійного осередку зумовив розвиток науки та культури, заклав основи міської моралі. Англійці високого середньовіччя в містах вже не жили в повному смороді чи бруді: в повсякденному житті кожен намагався дбати про середовище, що його оточує, санітарію власного будинку, гігієну побуту. Внутрішнє оздоблення, хатне начиння будинків, одяг, предмети, які використовували бюргери Англії XI-XIII ст. свідчать про прагнення до комфорту та прояви індивідуальності.

– Особливістю організації часо-просторових структур було те, що у повсякденні англійські міщани доби розвинутого середньовіччя користувалися різними системами. Ритми праці та відпочинку формувалися навколо релігійних свят, а міська влада намагалася знайти баланс між раціональністю та усталеними звичаями. Досить складно виявити процес переходу до «часу купця» в XIII ст. З одного боку, церковний дзвін у наукових англійських трактатах асоціюється з сільським простором. Однак, немає протиставлення точності механічного годинника неточності дзвонів. Володарем часу і далі залишається собор. Та й сам цей технічний винахід з'являється в релігійному середовищі. Разом з тим, його поява засвідчила високий розвиток науки і техніки у містах Англії. На матеріалах середньоанглійських фаблію XIII ст. було відзначено іншу тенденцію щодо «часу купця». Ця ментальна характеристика для англійських міщан означає «прискорення» хронотопу через створення розгалуженої системи комунікацій всередині держави, де вузловими пунктами були міста, час подорожі, розрахунок необхідних годин, днів відбувається за вже визначеною системою.

– Праця та відпочинок у просторових структурах англійського міста доби розвинутого середньовіччя має кілька вимірів – будинок, вулиця/площа, дорога. Час праці та відпочинку регулювалися за релігійними канонами, однак в добу високого середньовіччя в англійських містах на них почали впливати міські постанови та намагання міщан до збільшення робочих періодів. В англійському місті в добу високого середньовіччя утвердилося ментальне уявлення про працю як форму отримання прибутку, можливості доступу до благ, на відміну від «селянської» праці як важкого покарання за гріхи. Система відпочинку міщан Англії XI-XIII ст. залежала як від релігійних традицій, так і йшла за аристократичними зразками «тих, хто воює». Однак це середовище створило свій «світський» театр з новими оригінальними жанрами фаблію. Також підкреслимо тісний зв'язок між поняттями праці та відпочинку в цей час, практичне поєднання їх обох на рівні повсякденного життя.

– З'ясовано, що в XI-XIII ст. англійські міста стають центрами матеріальних та соціальних комунікацій. У фізично-географічному вимірі вони були вузлами доріг, портів, а у громадському житті – місцем взаємодії різних груп осіб чи окремих особистостей. Міста в Англії доби високого середньовіччя були центрами зв'язку між центральною владою та підданими, між різними народами, а головне – між самими англійцями. Через ці активні процеси відбувається зміна суспільної організації. Міста прискорюють взаємодію всіх трьох верств середньовічного суспільства, формуючи, таким чином, четверту групу соціуму – міщан зі своєю своєрідною системою цінностей.

– Сфери публічного та приватного життя міст Англії XI-XIII ст. нерозривно пов'язані між собою. На рівні повсякдення зв'язки між міським управлінням та організацією життя у власному будинку, між ментальними уявленнями про чистоту та підтриманням «громадського здоров'я», між сім'єю як частиною соціальної організації та системою міжособистісних контактів тощо надзвичайно тісні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні результати дисертації:

1. Охріменко О.С. Часові структури у ментальності англійського бюргерства XI-XIII ст. / О.С. Охріменко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2013. – Вип. 5 (118). – С. 48-51.
2. Охріменко О.С. Будинок як життєвий універсум англійських міщан XI-XIII ст. / О.С. Охріменко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2014. – Вип. 2 (120). – С. 47-50.
3. Охріменко О.С. Повсякдення міст Англії за матеріалами середньоанглійських фаблю XIII ст. / О.С. Охріменко // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. – 2014. – №3. – С. 269-272.
4. Охріменко О.С. Історія повсякденності як сучасний напрямок вивчення міст Англії доби високого середньовіччя / О.С. Охріменко // Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2014. – Вересень. – №9 (113). – С. 144-148.
5. Охріменко О.С. Матеріали та техніка в міському повсякденні Англії XI-XIII ст. / О.С. Охріменко // Вісник ДНУ імені Олеса Гончара. – 2015. – Т 23. – Історія і філософія науки і техніки. – Вип. 23. – С. 140-146.
6. Охріменко О.С. Міста у суспільно-політичному житті Англії XI-XIII ст. / О.С. Охріменко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 42. – С. 213-216.
7. Охріменко А.С. Понимание «труда» в городах Англии XI-XIII вв. / А.С. Охріменко // Инновационная наука: Международный научный журнал. – 2016. – №1. – В 3 ч. – Ч. 3. – С. 72-75.
8. Охріменко А.С. Представления горожан о чистоте в Англии XI-XIII вв. / А.С. Охріменко // APRIORI. Серия: Гуманитарные науки. – 2016. – № 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://apriori-journal.ru/serial/1-2016/Ohrimenko.pdf>

Публікації, що додатково відображають результати дисертації:

9. Англійські фаблю XIII століття: оповідання у віршах / переклад із середньоангл. О. Охріменка. – Київ : Укр. письменник, 2013. – 126, [2] с.
10. Охріменко О.С. Оголене та одягнене тіло в повсякденності міщан Англії XI-XIII ст. / О.С. Охріменко // Шевченківська весна – 2014: Історія : матеріали XII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К., 2014. – С. 339-341.
11. Охріменко О.С. Соціальні коди харчування міщан Англії XI-XIII ст. / О.С. Охріменко // Історичні етюди: Збірник наук. праць. – Дніпропетровськ, 2014. – Вип. 4. – С. 120-122.
12. Охріменко О.С. Повсякденна мова в середньоанглійських фаблю XIII ст. / О.С. Охріменко // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів (21-22 квітня 2014 року, Суми). – Суми, 2014. – С. 104-106.

13. Охріменко О.С. Приватне життя в англійських мініатюрах XI-XIII ст. / О.С. Охріменко // Матеріали VII Всеукраїнської науково-технічної конференції / В 2 т. – Тернопіль: Тернопільський національний технічний університет ім. І.Пулюя (м. Тернопіль, 24-25 квітня 2014 р.), 2014. – Т. 2. – С. 209.

14. Охріменко О.С. Публічне та приватне життя міщан Англії за матеріалами середньоанглійських фаблію XIII ст. / О.С. Охріменко // Актуальні тенденції сучасної науки: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 7 липня 2014 року). – Вип. III. – Київ: ГО «Наукове товариство «Атенеум», 2014. – С. 40-44.

15. Охріменко О.С. Регулювання харчування міщан високого середньовіччя в Англії: між медициною, релігією та законом / О.С. Охріменко // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матеріали V всеукраїнської наукової конференції. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.: у 5-х частинах. – Д.: ТОВ Інновація, 2015. – Ч. 5. – С. 114-117.

16. Охріменко О.С. Лондон як центр книжкового виробництва XIII ст. / О.С. Охріменко // Шевченківська весна – 2015: Історія : матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К., 2015. – С. 511-512.

17. Охріменко О.С. Повсякденне життя Лондона за «Борговими зобов'язаннями гасконців 1299 р.» / О.С. Охріменко // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 68-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 24 квітня 2015 р.). – Х.: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 65-66.

АНОТАЦІЯ

Охріменко О.С. Повсякденне життя міст Англії XI-XIII ст. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2016.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню повсякденного життя міст Англії XI-XIII ст. На основі писемних, зображальних та археологічних джерел відтворено матеріальний побут (житло, харчування та одяг), розкрито часово-просторові уявлення середньовічного англійського бюргерства, досліджено зміну ставлення до праці та відпочинку в урбанізованому англійському просторі XI-XIII ст., показано специфіку міст Англії доби високого середньовіччя як центрів комунікації та проаналізовані характерні риси публічного (міські корпорації, система самоврядування) та приватного (шлюб, сім'я, індивідуальність) життя.

У дисертаційному дослідженні проаналізовано повсякденне життя міст Англії XI-XIII ст. в усіх його проявах – матеріальному, соціальному та ментальному. Проведено максимально повну з фактологічної точки зору реконструкцію проявів людської індивідуальності в матеріальному житті англійського бюргерства XI-XIII ст.

Ключові слова: повсякденне життя, історія повсякденності, Англія, розвинуте середньовіччя, матеріальний побут, хронотоп, публічне життя, приватне життя, середньовічне місто, урбаністика.

АННОТАЦИЯ

Охрименко А.С. Повседневная жизнь городов Англии XI-XIII вв. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена комплексному исследованию повседневной жизни городов Англии XI-XIII вв. На основе письменных, визуальных и археологических источников воспроизведены материальный быт (дом, питание и одежда), раскрыто временно-пространственные представления средневекового английского бюргерства, исследовано изменение отношения к труду и отдыху в урбанизированном английском пространстве XI-XIII вв., раскрыта специфика городов Англии периода высокого средневековья как центров коммуникации и проанализированы характерные черты публичной (городские корпорации, система самоуправления) и частной (брак, семья, индивидуальность) жизни.

В диссертационном исследовании проанализирована повседневная жизнь городов Англии XI-XIII вв. во всех ее проявлениях – материальном, социальном и ментальном. Проведено максимально полную с фактологической точки зрения реконструкцию проявлений человеческой индивидуальности в материальной жизни английского бюргерства XI-XIII вв.

Ключевые слова: повседневная жизнь, история повседневности, Англия, развитое средневековье, материальный быт, хронотоп, публичная жизнь, частная жизнь, средневековый город, урбанистика.

SUMMARY

Okhrimenko O. Daily-life of urban centers in England during the 11th-13th cent. – Manuscript copyright.

Dissertation for acquiring of scientific degree of candidate of historical sciences on specialty 07.00.02 – World History. – Taras Shevchenko National University of Kyiv Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to complex research of everyday life of urban centres in England during the 11th-13th centuries. Based on written, visual and archaeological sources, it deals with material life (household, food, clothing), time-spatial structures, work and leisure relations, communication, and key features of public (municipal corporation system and authority) and private (marriage, family, individuality) life.

In English cities during the 11th-13th centuries, the system of material life reflected the general features of mentality of the Middle Ages. The main factors that affected the world of things were natural (climate, natural resources, geographical features, etc.) and social (traditions, norms of religious environment, royal and administrative impact, etc.). English townsmen focused on advanced of medieval aristocracy, which was a major customer of products and encouraged improvement and development of production through legislation. The influence of clergy led to

the development of science and culture, the foundations of morality. During the High Middle Ages Englishmen in the cities not lived in full stench or dirt. Cities dwellers in everyday life concerned on the environment, house sanitation, hygiene. The interior, household utensils, buildings, clothing indicated a desire for comfort and expression of individuality.

The rhythms of work and leisure formed around religious holidays. Urban authorities tried to strike a balance between the rational and sustainable practices. It is difficult to detect the transition to the «merchant time» in the thirteenth century. During the 11th-13th centuries, English cities were centres of material and social communications. In physical-geographical positions, it were nodes of roads, ports, and in public life, it were places of interaction between different groups of people or individuals. It also were centres of communication between the central government and citizen, between different peoples, and most importantly – between Englishmen themselves. These active processes brought the changes in social organization. Cities accelerated interaction of all three layers of medieval society, forming thus a fourth group – the townspeople with its peculiar system of values.

In English cities during the High Middle Ages areas of public and private life were inextricably connected. At the level of everyday relationships the links between city management and organization of private life in burghers own home, mental representations of cleanliness and maintenance of «public health», the family as part of social and interpersonal system were extremely tight.

Keywords: daily-life, history of daily-life, England, High Middle Ages, material life, time-space, public life, private life, medieval urbanization.